

УДК 343.21:343.85(477)

А.А. ДЕСЯТНИК, Одеський державний
університет внутрішніх справ

ПРОБЛЕМА АКТУАЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНО- ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ В РАМКАХ НОВОГО КПК УКРАЇНИ

Ключові слова: профілактика, причини злочину,
обставини, які сприяли вчиненню злочину

Розбудова демократичної, правової держави є головним завданням державних інституцій за участю наукових кіл та широкої громадськості. При цьому позитивні перетворення в державі неможливо здійснити без приведення національного законодавства до визнаних міжнародних стандартів, що стали нормою у розвинених державах світу. Політичні, наукові кола в країні докладають зусиль до покращання законодавства, в тому числі кримінально-процесуального, пропонуються новації, які суттєво змінюють перебіг кримінального процесу в частині розширення прав потерпілих, осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, інших учасників кримінального процесу, вдосконалення змісту та порядку проведення слідчих дій. В той же час окремі напрямки процесуальної діяльності, які запропоновані у проекті Кримінального процесуального кодексу України, що розроблений Міністерством юстиції України та внесений для розгляду до Верховної Ради України (реєстр. № 9700) [1], потребують певного доопрацювання.

В ході усунення наявних недоліків, що мають місце у вказаному проекті КПК, необхідно, на наш погляд, враховувати підходи до окремих проблем кримінального процесу, що напрацьовані у попередні роки незалежності України, а також у її радянський період. Необхідно, також, приймати до уваги досвід та напрацювання у вирішенні процесуальних завдань, що мають місце в країнах СНД та далекого зарубіжжя.

Одним із невирішених питань у вказаному

проекті КПК є питання здійснення профілактичної функції в ході кримінального процесу. Необхідність профілактики злочинів гостро стоїть перед державними інституціями, в тому числі перед органами, які здійснюють боротьбу зі злочинністю і це повинно бути враховано в ході обговорення та прийняття нового КПК України Верховною Радою України.

Про актуальність завдання профілактики злочинів свідчить те, що у Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, схваленою Указом Президента України від 21.10.2011 р. № 1000/2011, зазначено, що нинішній стан криміногенної ситуації в державі свідчить про необхідність удосконалення заходів, спрямованих на нейтралізацію дії чинників, які зумовлюють організовану злочинність. Одним із напрямів реалізації Концепції є виявлення та аналіз проявів організованої злочинності, з'ясування причин та умов, що сприяють її поширенню в Україні [2]. У загальних положеннях Національної антикорупційної стратегії на 2011–2015 роки, схваленої Указом Президента України від 21.10.2011 р. № 1001/2011, визначено, що «в умовах соціально-економічних реформ, які наразі здійснюються в державі, пріоритетними напрямами антикорупційної політики мають стати *виявлення та усунення умов, що сприяють або можуть сприяти виникненню корупції, а також запобігання спробам їх створити*» (курсив наш. – Д.А.) [3]. При цьому згідно п.1 ст.1 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції в Україні», корупційне правопорушення – умисне діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у частині першій ст.4 вказаного Закону, за яке законом встановлено, в тому числі, кримінальну відповідальність [4], тобто виявлення та усунення умов, що сприяють або можуть сприяти виникненню корупції необхідно здійснювати в рамках кримінального процесу по конкретній кримінальній справі.

Що стосується слідчої профілактики, то ми згодні з думкою М.Ч. Когамова про те, що профілактика злочинів – одна з основних фу-

нкцій слідчого при провадженні кримінальної справи [5, с.4–5]. М.Є. Шуміло слушно зазначив, що до числа напрямків органів розслідування серед інших також відноситься профілактична діяльність [6, с.405]. Л.М. Лобойко виділяє чотири елементи доказування по кримінальній справі, в тому числі кримінологічний елемент, до якого відносить причини та умови, що сприяли вчиненню злочину згідно ст.23 КПК України 1960 р., які можуть існувати і на момент провадження [7, с.123].

У порівняльній таблиці до проекту КПК (реєстр. № 9700), підготовленого для розгляду у другому читанні, врахована необхідність здійснення процесуальної профілактичної діяльності. Так, у § 2 «Доказування», у ст.91 «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» (поправки 1193, 1194) пропонується частину першу ст.91 доповнити новим пунктом такого змісту: «б) причини і умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення» [1].

При цьому необхідно зауважити наступне:

1). З точки зору філософії причини на відміну від умов активні, дійові. Причини є основною рушійною силою при породженні явища, в тому числі кримінального правопорушення. Умови же значно менш активні у порівнянні з причинами, як правило складають обстановку вчинення кримінального правопорушення та своїми якостями допомагають проявитися причині. Тому причини – викликають вчинення кримінального правопорушення, умови – тільки сприяють його вчиненню. Тому з точки зору філософії необхідно сформулювати у КПК в одному з варіантів:

а) причини і умови вчинення кримінального правопорушення;

б) причини кримінального правопорушення і умови, які сприяли його вчиненню.

2). Включення причин і умов вчинення кримінального правопорушення до предмету доказування недоцільно, навіть шкідливо для правоохоронної діяльності тому, що:

а) причини і умови вчинення злочину ніколи не входили до предмету доказування у

прямій постановці (ст.64 діючої редакції КПК зразку 1960 року), а тільки виявлялися, встановлювалися відповідно до статті 23, 23-1 КПК [8]. У прямій постановці вони не були предметом доказування в КПК Країн СНД та Балтії. Тільки в ст.73 КПК Російської Федерації, яка має назву «Обставини, які підлягають доказуванню», у п.1 перелічені обставини, які підлягають обов'язковому доказуванню по кримінальній справі, а саме: подію злочину, винність особи, обставини, які характеризують особистість обвинуваченого та інші обставини. У п.2 вказаної статті зазначено, що «підлягають виявленню (курсив наш. – Д.А.) також обставини, що сприяли вчиненню злочину» [9], але не доказуванню;

б) включення причин і умов вчинення кримінального правопорушення до предмету доказування в прямій постановці надасть можливість учасникам кримінального судочинства пред'являти стороні обвинувачення (слідчий, прокурор) претензії, що вони не в повному обсязі доказали вказані причини та умови, тим самим затягувати досудове провадження та судовий розгляд справи. Пояснюється це тим, що вказані причини та умови включають в себе багато обставин та фактично безмежні. У повному обсязі їх доказати практично неможливо в обмежені строки досудового провадження.

Саме тому, на нашу думку, намагання включення причин і умов кримінального правопорушення до предмету доказування призведе до того, що при розгляді у Верховній Раді поправок №№ 1193, 1194, останні не будуть прийняті та корисна діяльність держави з попередження кримінальних правопорушень буде відкинута. Враховуючи викладене, необхідно передбачити в КПК окремими статтями тільки встановлення вказаних причин та умов кримінального правопорушення, а не їх доказування. При цьому сторона обвинувачення з урахуванням специфіки конкретної справи прийме рішення про необхідний обсяг встановлення вказаних обставин за допомогою доказів.

Необхідно коротко розглянути особливості

процесуальної профілактичної діяльності в окремих країнах. Відповідно до ст.158 КПК Російської Федерації «Закінчення попереднього розслідування», дізнавач, керівник слідчого відділу, слідчий, встановивши в ході досудового слідства по кримінальній справі обставини, які сприяли вчиненню злочину, *вправі* (курсив наш. – Д.А.) внести до відповідної організації чи відповідної посадовій особі подання про прийняття заходів про усунення вказаних обставин чи інших порушень закону. Подання підлягає розгляду з обов'язковим повідомленням про прийняті заходи не пізніше одного місяця з дня його винесення [9]. Позитивним моментом вказаної статті є те, що внесення подання є правом, а не обов'язком дізнавача, керівника слідчого відділу, слідчого. Вказане сприяє зменшенню фактів внесення формальних подань, що дає змогу направлення подань з достовірно встановленими умовами скоєння злочину.

Стаття 89 КПК Республіки Білорусь встановлює обставини, які підлягають доказуванню по кримінальній справі. Причини та умови скоєння злочину не входять до предмету доказування та регламентовані у окремій статті. Стаття 90 КПК передбачає, що при здійсненні дізнання та попереднього слідства органи кримінального переслідування зобов'язані виявляти причини та умови, які сприяли вчиненню злочину. Згідно глави 5 вказаного КПК державними органами та посадовими особами, які здійснюють кримінальне переслідування, є прокурор, начальник слідчого підрозділу, слідчий, органи дізнання, начальник органу дізнання, начальник підрозділу дізнання, дізнавач. Стаття 199 КПК Республіки Білорусь містить положення, закріплені у ст.158 КПК Російської Федерації та передбачає, що орган кримінального переслідування, встановивши при провадженні по кримінальній справі порушення закону, причини та умови, які сприяли вчиненню злочину, *вправі* (курсив наш. – Д.А.) внести до відповідної організації чи посадовій особі подання про прийняття заходів по усуненню порушень закону, причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, яке належить розглянути з обов'яз-

ковим повідомленням про прийняті міри у місячний строк з дня отримання повідомлення [10].

Стаття 62 КПК Республіки Естонія «Предмет доказування» [11], ст.139 КПК Азербайджанської Республіки «Обставини, які підлягають доказуванню» [12], не містять обставин, які викликали вчинення злочину та сприяли його вчиненню. В цілому у вказаних КПК обов'язку щодо встановлення вказаних обставин суб'єктами кримінального процесу не визначено.

У параграфі 2 «Доказування» проекту КПК України, у ст.91, яка має назву «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні», не вказано про необхідність встановлення обставин, які викликали вчинення злочину, чи сприяли його вчиненню [1]. У зв'язку з цим представляє інтерес підхід законодавців Республіки Молдова до здійснення процесуальної профілактичної діяльності. При цьому необхідно зазначити, що КПК Республіки Молдови прийнятий 14.03.2004 р. [13] та базується на загальноновизнаних принципах кримінального процесу європейських країн. Одним з багатьох підтверджень цього є те, що у ст.60 вказаного КПК передбачено право потерпілого отримувати за рахунок держави відшкодування шкоди, спричиненої внаслідок злочину, хоча ні діюча редакція КПК України зразку 1960 р. [8], ні проект КПК України [1], не передбачають цього.

Процесуальній профілактичній діяльності КПК Республіки Молдова присвячена глава 3 «Заходи щодо усунення умов, які сприяли вчиненню злочину та інших порушень законодавства». Стаття 216 КПК «Встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину» передбачає, що встановлення в ході кримінального переслідування та судового розгляду причин та умов, які сприяли вчиненню злочину є обов'язком органу кримінального переслідування. Згідно ст.217 КПК орган кримінального переслідування, який встановив наявність вказаних причин та умов, зобов'язаний внести до відповідного державного органу чи посадовій особі подання щодо усунення цих причин та умов. У разі вияв-

лення в ході кримінального переслідування фактів порушень діючого законодавства чи прав та свобод людини орган кримінального переслідування вносить подання про ці порушення до відповідних державних органів. У строк не більше одного місяця по внесеному поданню повинні бути прийняті необхідні заходи та про їх результати повинні бути повідомлені прокурор, який керує кримінальним переслідуванням та орган, який вніс подання. Стаття 218 КПК «Окрема ухвала судової інстанції» передбачає, що встановивши в ході судового розгляду факти порушень законності і прав людини, судова інстанція одночасно з ухвалою рішення, виносить і окрему ухвалу, якою доводить ці факти до відома відповідних органів, посадових осіб та прокурора. В строк не більше одного місяця судова інстанція повинна бути повідомлена про результати розгляду фактів, викладених в окремій ухвалі.

Вказані статті, на наш погляд, відображають намагання законодавців залишити профілактичну функцію в рамках оновленого КПК, до якого включено позитивний досвід європейського кримінального процесу та КПК Молдавської РСР [14].

Постає питання: Чи не є процесуальна профілактична діяльність в рамках кримінального процесу непотрібним «рудиментом», відголосом законодавства радянських часів. Відповідаючи на це, необхідно навести думку Ч. Беккарія, який зазначив, «що краще попереджувати злочини, ніж карати за них. Це складає мету будь-якого доброго законодавства...» [15, с.123]. Тому вважаємо, що профілактична діяльність в ході кримінального процесу потрібна, але необхідно визначити її об'єм та не ставити слідчого у рамки необхідності обов'язкового направлення подання по кожній кримінальній справі.

При визначенні меж встановлення причин злочину та умов, які сприяли його вчиненню, необхідно зазначити, що повна причина кримінального правопорушення складається з наступних взаємодіючих складових:

– негативних морально-психологічних властивостей особистості, які включають в себе антигромадську установку особистості та її

психологічні особливості (головна причина злочину);

– причини формування негативних морально-психологічних властивостей особистості;

– обстановки скоєння злочину (включає в себе умови скоєння злочину та неголовну причину злочину – привід).

Перша група обставин частково перелічується у ст.91 проекту КПК України [1] у п.4, а саме «обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання». Відповідно, вказані обставини (є причинами злочину) встановлюються за допомогою доказів.

Друга група обставин загальновідома та впливає насамперед з економічних причин. Відповідно, похідні від економічних причин є соціальні, політичні, ідеологічні причини злочинності в цілому та конкретного злочину зокрема. Визначальну роль вказані причини мають на рівні держави, однак актуальний їх вплив на обласному та районному рівні, так як вони похідні від загальнодержавних причин. На наш погляд, не можна вимагати від сторони обвинувачення обов'язкового встановлення причин цієї групи по кожній справі, а необхідно дати можливість вказаному суб'єкту самому визначити необхідність цього в залежності від специфіки та негативних наслідків розслідуваного злочину. В іншому випадку кримінальний процес по кожній кримінальній справі буде перетворюватися на кримінологічне дослідження, яке потребує значних процесуальних витрат на шкоду основній процесуальній функції слідчого – розслідування кримінального правопорушення.

Стосовно третьої групи обставин необхідно зазначити, що неголовні причини злочину – приводи, підлягають обов'язковому доказуванню згідно ст.91 проекту КПК [1], так як в залежності від їх змісту, приводи відносяться чи до об'єктивної сторони складу злочину чи до його суб'єктивної сторони. В залежності від специфіки злочину приводи можуть бути вказані у поданні. Що стосується умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, то вони підлягають обов'язковому

встановленню та викладенню у поданні.

В той же час вказані групи обставин правильно визначені у статтях 485–487 проекту КПК [1], як такі, що підлягають встановленню, з'ясуванню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Таким чином в рамках кримінального процесу сторона обвинувачення, як правило, реально може вплинути на усунення обставин, які сприяли вчиненню злочину (умов вчинення злочину) та з метою процесуальної економії не можна вимагати від неї обов'язкового вжиття заходів щодо виявлення та усунення причин злочину та умов, які сприяли його вчиненню по всіх кримінальних справах. При цьому згідно § 2 глави 3 КПК стороною обвинувачення є прокурор, органи досудового розслідування (органи, що здійснюють дізнання і досудове слідство, в тому числі слідчі), керівник органу досудового розслідування, оперативні підрозділи [1].

Враховуючи викладене, необхідно доповнити проект КПК (реєстр. № 9700) параграфом 3 «Заходи щодо встановлення причин і умов вчинення кримінального правопорушення, інших порушень законодавства» наступними статтями.

Стаття 95 «Встановлення причин і умов вчинення кримінального правопорушення».

Встановлення в ході досудового розслідування та судового провадження причин і умов вчинення кримінального правопорушення, є обов'язком сторони обвинувачення.

Стаття 96 «Подання сторони обвинувачення по кримінальній справі».

1) Сторона обвинувачення, що встановила наявність причин і умов вчинення кримінального правопорушення, вправі внести до відповідного органу, громадській організації чи службовій особі подання щодо усунення цих обставин.

2) У разі встановлення в ході досудового розслідування та судового провадження фактів порушень законодавства чи прав та свобод людини сторона обвинувачення вносить подання про ці порушення до відповідних державних органів.

3) У строк не більше одного місяця з дня

отримання подання повинні бути прийняті необхідні заходи та про їх результати повідомляються прокурор та орган, який вніс подання.

Стаття 97 «Окрема ухвала суду».

1) Встановивши в ході судового провадження факти порушень законності, прав та свобод людини, суд одночасно з ухвалою рішення, виносить й окрему ухвалу, якою доводить ці факти до відома відповідних органів, службових осіб та прокурора.

2) Суд повинний бути повідомлений про результати розгляду фактів, викладених у вказаній ухвалі в строк не більше одного місяця з дня отримання окремої ухвали.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/discuss>.

2. Указ Президента України «Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю»: від 21.10.2011 р., № 1000/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/14091.html>.

3. Указ Президента України «Про національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки»: від 21.10.2011 р., № 1000/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/14092.html>.

4. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції в Україні»: від 07.04.2011 р., № 3206-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3206-17>.

5. Когамов М. Ч. Предупредительная деятельность следователя и ее эффективность: На материалах органов внутренних дел Казахстана: учеб. пособие / М. Ч. Когамов. – Караганда, 1986. – 69 с.

6. Актуальні проблеми кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи та оперативно-розшукової діяльності: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвячені 10-річчю Мі-

жнародного гуманітарного університету (м. Одеса, 28.10.2011 р.). – Одеса : Фенікс, 2011. – 424 с.

7. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій : навч. посіб. / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2005. – 456 с.

8. Кримінально-процесуальний кодекс України // ВВР УРСР. – 1961. – № 2.

9. Уголовно-процесуальний кодекс Російської Федерації : от 18.12.2001 р., № 174-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consultant.ru/popular/upkrf/11_12.html#p1336.

10. Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Беларусь : от 16.07.1999 г., № 295-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=hk9900295>.

11. Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Естонія : от 12.02.2003 г. (RT I 2004,

65, 465) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://usbeta.ru/ueit/upk_ehstonii.html.

12. Уголовно-процесуальний кодекс Азербайджанської Республіки : от 14.07.2000 г., № 907-ІГ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

13. Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Молдова от 14.03.2004 г., № 122-XV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14512/preview>.

14. Уголовно-процесуальний кодекс Молдовської ССР : от 24.03.1961 г. // ВВС Молдавської ССР. – 1961. – № 10. – Ст. 42

15. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа. – М., 1995. – 304 с.

Десятник А. А. Проблема актуальності кримінально-процесуальної профілактики в рамках нового КПК України / А. А. Десятник // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 247–252 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12daanku.pdf>

Розглянуто проблему здійснення кримінально-процесуальної профілактики як профілактичної функції в рамках нового КПК України. Наведено обґрунтування відомими вченими необхідності здійснення профілактики злочинів в ході кримінального процесу. Проаналізовано підхід до вказаного напрямку діяльності у КПК країн СНД та Республіки Естонія. Запропоновано авторське бачення цієї проблеми.

Десятник А.А. Проблема актуальности уголовно-процессуальной профилактики в рамках нового УПК Украины

Рассмотрена проблема осуществления уголовно-процессуальной профилактики как профилактической функции в рамках нового уголовно-процессуального кодекса Украины. Приведены обоснования известных ученых о необходимости осуществления профилактики преступлений в ходе уголовного процесса. Проанализирован подход к указанному направлению деятельности в УПК кодексах стран СНГ и Республики Эстония. Предложено авторское видение этого вопроса.

Desyatnik A.A. Problem Relevance of Criminal-Procedural Prevention within the New Criminal Procedure Code of Ukraine

The article focuses the problem of criminal procedure as a preventive function within the new Criminal Procedure Code of Ukraine. We present studies of famous scientists about the need for crime prevention in the criminal process. Approach to analyze the indicated direction of the criminal procedure codes of the Commonwealth of Independent States and the Republic of Estonia is analyzed. The author's vision for this question is offered.